

*Абакумова Ю. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

*Грозовський І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО СПІВУЧАСТЬ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інституту співучасті в історичному аспекті (кінець XIX початок XX століття). Проаналізовано розвиток в Україні співучасті як самостійного інституту кримінального права.

Ключові слова: співучасть, злочинна група, банда, співвиконавство, співучасники, організатор, пособник, виконавець, підбурювач.

Постановка проблеми. Одним із найскладніших у теорії кримінального права є Інститут співучасті. Незважаючи на те, що спроби розробки цього питання можна зустріти ще за часів римського права, багато проблем стосовно відповідальності співучасників залишаються і досі спірними, що викликає дискусії та створює складнощі під час кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті, а також для визначення меж кримінальної відповідальності та покарання співучасників.

Проблеми інституту співучасті досліджувалися ще такими вченими-криміналістами дореволюційних часів, як: Л.С. Белогриць-Котляревський, А.А. Жижиленко, О.С. Жириєв, В.І. Набоков, Г.Є. Колоколов, С.В. Познышев, Н.Д. Сергеевский, В.Д. Спасович, Н.С. Таганцев, И.Я. Фойницкий. Також суттєвий вклад у вирішення цієї проблеми внесли у свій час як вітчизняні так і зарубіжні науковці: П.П. Андрушко, С.В. Афиногенов, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.В. Бородин, Ф.Г. Бурчак, В.М. Биков, Б.В. Волженкін, Р.Р. Галиакбаров, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Гришук, Ю.В. Гродецький, О.І. Гуров, Н.О. Гурова, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, В.М. Др'омін, О.О. Дудоров, Н.Д. Дурманов, С.О. Єфремов, Г.П. Жаровська, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, Н.Г. Иванов, О.О. Кваша, О.Ф. Ковітіді, В.С. Комісаров, А.П. Козлов, М.Й. Коржанський, Г.А. Крігер, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунєєв, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, Н.А. Мирошніченко, В.О. Навроцький, Р.С. Орловський, М.І. Панов, А.А. Піонтковський, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк, П.Ф. Тельнов, А.Н. Трайнін, А.М. Царгородцев, В.І. Шакун, М.Д. Шаргородський, О.Ю. Шостко, Н.М. Ярмиш, О.Н. Ярмиш, С.С. Яценко та ін.

Мета – дослідження інституту співучасті в історичному аспекті (кінець XIX початок XX століття).

Вклад основного матеріалу. Цими вченими розглядалися як загальні проблеми інституту співучасті, так і окремі питан-

ня, такі як кримінально-правові та кримінологічні проблеми потурання вчиненню злочину, диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності співучасників, проблеми відповідальності загального та спеціального суб'єкту злочину тощо. Результати, отримані зазначеними авторами, становлять теоретичну основу для розуміння й подальшого дослідження співучасті у злочині як самостійного інституту кримінального права України. Але, на нашу думку, перш за все дослідження питань співучасті слід починати із соціологічного та кримінологічного аналізів даного феномена, тому що як статус правової норми будь-яке соціальне явище може придбати лише після його кримінологічної оцінки, з'ясування детермінант виникнення та умов розвитку. Отже, розглядаючи інститут співучасті крізь призму кримінологічних знань, доцільно приділити увагу дослідженню історичного аспекту його розвитку, особливо враховуючи користь історичного досвіду, що містить велику кількість концептуальних ідей, які використовують науковці в галузі кримінального права для подальшого удосконалення чинного законодавства. Адже тільки шляхом осмислення накопиченого матеріалу можна забезпечити подальший плідний розвиток даної галузі права [1, с. 71].

Тож сучасний стан співучасті, як і всі теоретичні та практичні досягнення в галузі права, цілком і прямо залежать від історичних передумов. Так, із цього приводу колись зазначав М.С. Таганцев: «Відомо те важливе значення, яке має історичне тлумачення в сфері діючого законодавства. Якщо ми, наприклад, бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує тепер, то для правильного його з'ясування собі ми повинні простежити історичну долю його, тобто ті приводи, у силу яких з'явилася дана установа, і ті видозміни, яким піддалася вона у своєму історичному розвитку» [2, с. 21]. Тож без вивчення історичних передумов розвитку і досвіду попередників розглядати дану проблему неефективно.

Проблема співучасті частково досліджувалась на різних етапах розвитку суспільства. Якщо звертатися до витоків виникнення інституту співучасті, то слід відзначити його давню передісторію, яка черпає свої коріння ще з періоду рабовласницького ладу. При цьому законодавство тієї епохи відрізнялося примітивізмом, а питання групової злочинності піднімалися лише стосовно окремих злочинів.

Співучасть як самостійний інститут кримінального права зародився ще у Римській імперії. У той час цей інститут не отримав широко застосування і під співучастью розумілося – скоєння вчинку, що вчинений більше ніж однією особою. Дане положення закріплювали: кодекси Григоріана, Гермогеніана і Феодосія, а пізніше – Звід законів Юстиніана [3].

Деякі новели щодо інституту співучасті можна знайти в окремих праці Аристотеля, Платона, Плутарха, Конфуція, Фоми Аквінського та ін., а також у таких правових джерелах як: Законах Ману, Законах Великої династії Мін, давньоєгипетському праві XVI–X ст.ст. до н.е., правових документах давнього Риму та Греції, а також національних правових пам'яток: Руській правді, Статутах Великого Князівства Литовського, Архівах Коша Нової Запорозької Січі, Праві, за яким судиться малоросійський народ, тощо.

У статті 31 «Руської правди», одному з перших вітчизняних нормативних актів, що згадував про співучасть, була передбачена санкція у разі вчинення злочину декількома особами. А норми ст. 40 передбачали відповідальність за крадіжку, вчинену у співучасті, до того ж, кожен із злочинців ніс рівну відповідальність [4]. При цьому відбувалося і виділення виконавця з числа співучасників при визначенні їхньої відповідальності, що надалі було використано в усіх без винятку історичних моделях співучасті, включаючи і нині діючу. Хоча, якщо детальніше вивчити текст статей 31, 40 та 42 даної правової пам'ятки, то можна дійти висновку, що вона передбачає, у загальних рисах, зачатки співвиконавства.

Крім того, в багатьох історичних правових документах (Руська правда, Псковська судна грамота 1397 р.) не тільки згадувалося про спільне вчинення злочину, але і відстоювався принцип солідарної відповідальності співучасників. Даний принцип також є сприйнятним та використовується сучасним кримінальним правом.

Суттєвою подією в розвитку українського кримінального законодавства у частині відповідальності за злочини, вчинені у співучасті відіграв Судебник Казимира 1468 р. [5, с. 14].

Прийняття першого Судебника 1497 року, а потім Судебника 1550 р. не внесло нічого нового у вчення про співучасть. В умовах, коли підставою для притягання особи до відповідальності було визнання нею провини і (або) народна поголовка, інститут співучасті просто не міг бути затребуваним. Інститут співучасті як такий, ще не виділяється, однак згадується про співучасників злочину, для яких встановлюється однакова відповідальність. Причому під суб'єктом злочину малася на увазі будь-яка людина, здатна нести відповідальність. Крім того, в Судебнику 1550 р. вперше говориться і про одну з форм співучасті, а саме – змову [6, с. 12–13].

Велике значення для розвитку положень про співучасть мало Соборне Укладення 1649 року, положення якого діяли на певній території сучасної України. В Укладенні були спеціальні постанови про співучасть [5, с. 9]. У них виділялися види співучасників, поділяючи їх на головних і другорядних, а саму співучасть – на фізичну, у вигляді практичної допомоги (організатор, пособник) або здійснення тих же дій, що і головний винний (співвиконавець), і інтелектуальну, у вигляді підбурювання до злочину. Пособництво злочинів Укладення визнавало тільки фізичне, тоді як сучасне вчення про співучасть використовує поняття фізичного та інтелектуального пособництва.

Соборне Укладення 1649 року містило найбільш повне на той час законодавче закріплення співучасті. У першу чергу

воно передбачало рівну відповідальність усіх співучасників злочину. Даного принципу законодавець дотримується і понині. В Укладенні згадується про навмисний характер діяння співучасників, а також виділяються види співучасті (скоп і змова) і форми причетності до злочину – недонесення, як більш небезпечний її різновид, і переховування – менш небезпечний.

Найбільший інтерес, з огляду на сучасність, становить ст. 198 даного документу, у якій говориться: «А будет кто приедет к кому нибудь на двор насильством, скопом и заговором, умысля воровски, и учинит над тем, к кому приехал или над людьми смертное убойство, ... того ...самого казнити смертью, а товарищей его всех бити кнутом» [7, с. 117]. Якщо проаналізувати текст цієї статті, можна помітити, що в ній вже певним чином виділяються деякі об'єктивні і суб'єктивні ознаки співучасті, що використовуються й у сучасній науці кримінального права, а саме – кількісний (декілька осіб), а також умисел, тобто навмисна участь у злочині як виконавця, так і співучасників. Крім того, фактичний організатор злочину, визнавався його виконавцем, а співвиконавці носили скоріше ознаку пособників злочинів, унаслідок чого піддавалися менш суворому покаранню за вчинене.

Містить Укладення також цікаві моменти, що є підґрунтям сучасного розуміння кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта, який вчинив злочин у співучасті разом із загальним суб'єктом, передбачаючи для них однакове покарання: «А будет которой сын или дочь отцу своему или матери смертное убийство учинять с иным с кем, а сыщется про то допряма, и по сыску тех, которые с ними такое дело учинят, казнити смертию же безо всякия пощады» [7, с. 244].

Із сучасного погляду основним недоліком моделі співучасті в Соборному Укладенні 1649 року є її каральний характер, що відрізняється жорстокістю і категоричністю, тому що відповідальність, несли не тільки співучасники злочину (підбурювачі, пособники, організатори), але також переховувачі, й інші особи, які тільки лише приторкнулися до нього, як, наприклад, особи, які не допомогли потерпілому або які відмовилися допомогти владі в переслідуванні розбійників, тобто кожний, хто, так чи інакше, стикнувся зі злочинцем, навіть якщо це діяння не носило фактичної суспільної небезпеки. Кримінальна відповідальність наставала за принципом «Якщо був поруч – значить винен». Ступінь же вини кожного враховувалася лише в невеликій мірі.

Кримінальне законодавство часів Петра I представлено двома значними актами – Військовим артикулом (1715 р.) і Морським статутом (1720 р.), а також безліччю указів.

Найбільше зацікавлення, з огляду на сучасність, представляє Військовий артикул 1715 р., відповідно до якого була передбачена відповідальність за підбурювання, пособництво, а також за заздальгидь необіцяне переховування. Передбачалася також однакова відповідальність для всіх осіб, причетних до вчинення злочину. При цьому особи (співучасники) підлягали відповідальності тільки за особисто вчинене [6, с. 286]. Отже, законодавство Петровських часів розглядало співучасть не як вчинення єдиного злочину декількома особами, а як сукупність декількох самостійних злочинів, що скоріше свідчить про невизнання співучасті.

Характеризуючи артикули Петра I, необхідно відзначити, що в них, крім іншого, здійснено спробу диференціювати відповідальність співучасника в залежності від ваги вчиненого діяння виконавцем. Суб'єктами ж злочину визнавалися всі ро-

сійські піддані, а так само іноземці, що знаходяться на службі у Російського імператора. При цьому суб'єктом злочину Артикул визнав не тільки особу, але і групу осіб. Крім того, вказувалося на необхідність встановлення причинного зв'язку між злочинним діянням і наслідками, що наступили [8, с. 17].

Отже, не можна стверджувати, що законодавству Петровських часів був відомий як такий інститут співучасті у сучасному його розумінні. Усе вчинене співучасниками розглядалося як вчинення декількох самостійних злочинів, у силу чого кожна особа підлягала відповідальності тільки за особисто зроблене без врахування загального злочинного результату. Це була одна з перших спроб законодавчим шляхом врегулювати відповідальність за злочин, вчинений декількома особами.

Певний розвиток інституту співучасті одержав у період правління Катерини II. У її «Наказе» 1767 р. був уперше законодавчо закріплений принцип індивідуалізації покарання і кримінальної відповідальності співучасників злочину, а також відмежований виконавець від інших учасників злочину (спільників) і встановлене для них різне покарання [9].

Наступний історичний етап відіграв значну роль у розвитку вчення про співучасть. Так, у період правління Миколи I починається робота із систематизації законодавства Російської імперії.

Зокрема, в 1830 році видається Повне зібрання законів Російської імперії. У 1835 р. набрав сили кодифікований Звід законів, що хоч і не містив поняття співучасті в злочині, однак виділяв види співучасників, поділяючи їх на спільників, призвідників або підмовників, помічників або учасників, а також приховувачів злочину. Призвідники і головні винуватці каралися суворіше у порівнянні з іншими співучасниками злочину. Законодавчі постанови про співучасть, представлені у Зводі законів, стали передумовою для подальшого удосконалення цих норм при складанні Укладення «Про покарання кримінальні і виправні Російської Імперії», яке було введено в дію в 1845 р. Перетерпівши в різному ступені зміни у 1857, 1866 і 1885 роках, дане Укладення діяло до жовтневих подій 1917 року [10, с. 20].

У подальшому, в 1903 р., Микола II затвердив нове Кримінальне укладення, і хоча воно набрало чинності в незначній своїй частині, проте суттєво вплинуло на подальший розвиток інституту співучасті [11, с. 175–176].

В Укладенні «Про покарання кримінальні і виправні Російської Імперії» 1845 р. (що на той час також діяло на певній частині українських земель) співучасті у злочині було приділено цілий розділ. Співучасть поділялася, виходячи з характеру участі особи у злочині, на співучасть за попередньою згодою і без такої [12, с. 176–177]. В основу співучасті першого виду було покладено добровільний характер участі особи у злочині, а другого – примусовий.

При співучасті без згоди Укладення поділяла співучасників на головних винних і учасників. До головного винного відносилися особи, які розпоряджалися або управляли діями інших, а також ті, які – безпосередньо вчинили злочин. До учасників Укладення відносило осіб, що допомагали головним винним, доставляли засоби вчинення злочину або усували перешкоди, тобто фактично пособники злочину. Причому головні винні підлягали більш суворій відповідальності чим учасники.

У випадку співучасті за попередньою згодою Укладення розрізняло: призвідників («зачинщиків»), спільників, підмовників або підбурювачів, пособників, потурачів і переховувачів, і всі вони підлягали однаковій відповідальності.

Треба визнати такий розподіл виправданим, тому що від характеру участі особи в злочині залежить ступінь організованості групи, а отже, і ступінь її суспільної небезпеки, а також чинених нею злочинів. Якщо при вчиненні злочину особами за попередньою згодою підвищеною суспільною небезпекою характеризується група, що є більш згуртованою, стійкою, а отже, що має більше можливостей і більший потенціал для вчинення злочину, то у випадку відсутності згоди осіб на участь у злочині значно більш небезпечною є особистість головного винного (винних), котрий, у даному випадку, розпоряджаючись іншими особами і нав'язуючи їм свою волю, фактично примушує їх вчинити злочин, у відмінності від призвідників, що хоча і керують іншими, але з їхньої згоди [13, с. 38].

Також слід зазначити, що відповідно до тексту Укладення роль виконавця злочину трохи розширена, оскільки він фактично зрівняний з особами, «умисливших содеянное», «согласивших на то других», «распоряджавшихся или управлявших действиями других», тобто з підбурювачем і організатором у їхньому сучасному розумінні. Це дозволяло визнати таких співучасників виконавцем злочину, поряд з особою, яка фактично виконала об'єктивну сторону злочину [14, с. 638].

Необхідно також відзначити, що Укладення поділяло пособників на дві категорії: на тих, котре сприяння було необхідно для вчинення злочину, і на всіх інших [11, с. 198], що заслуговує на особливу увагу, оскільки це положення вказує на перебування вчиненого співучасником у необхідному зв'язку зі злочинним результатом, що наступив, – вчиненням злочину, і на існування пособника, чії дії із загальним злочинним результатом у зв'язку не знаходяться. Стаття 127 Укладення передбачала, що тільки пособники, дії яких були необхідні для вчинення злочину, можуть бути присуджені до покарання нарівні з виконавцем [11, с. 198], а інші – на одну або дві ступіні нижче. Із цього випливає, що тільки пособники першого виду визнаються співучасниками злочину, у зв'язку із чим і підлягають відповідальності нарівні з іншими співучасниками, а пособники другого виду можуть бути прирівняні до осіб, причетних до вчинення злочину.

В Укладенні вперше робиться наголос на тому, що особи, лише причетні до злочину, хоча і підлягають кримінальній відповідальності, але несуть менше покарання, у зв'язку з тим, що діяння, чинені ними, не тільки носять менш небезпечний характер, але й не стали причиною та передумовою вчинення злочину. Злочинний результат, як і саме вчинення злочину, не знаходиться в причинному зв'язку з вчиненням такими особами.

Розглянутий принцип відповідальності співучасників та осіб, причетних до вчинення злочину, пройшовши довгий шлях у часі, знаходить своє відображення в сучасному кримінальному законодавстві України, оскільки, як діяння, що не були необхідними для вчинення злочину, можна оцінювати заздалегідь не обіцяне переховування злочинця, та інших обставин, пов'язаних із вчиненням злочину, а також неповідомлення про злочин, що відповідно до ч. 6, 7 ст. 27 КК України не є співучастю в злочині. Поняття «згода», що уживається в Укладенні, і поняття «змова», що використовується в сучасному кримінальному законодавстві України, також допустимо визнати тотожними [13, с. 39].

У випадку вчинення злочину за попередньою згодою (змовою) Укладення передбачало фактично однакову для всіх відповідальність, за цілий злочин, а не за його частину – за єдиний злочинний результат.

І хоча самого визначення поняття співучасті у злочині в Укладенні нема, але були прописані його найважливіші оз-

наки. Так, у ст. 13 Укладення зазначається: «В преступлении, содеянном несколькими лицами», а в ст. 15 указується: «Совершить, совокупными силами или действиями, предумышленное преступление» [8, с. 21]. Із цього випливає, що під співучастю розумівся спосіб вчинення злочину, при якому навмисний злочин навмисно вчинюється декількома особами сукупними (спільними) силами або діями.

Отже, згідно з редакцією Укладання 1845 р. існувало дві форми співучасті: без попередньої згоди та за попередньою згодою, причому види співучасників розмежовувалися залежно від форми співучасті. Так, у злочині, вчиненому особами без попереднього зговору, виділялися головні винні, тобто ті, що розпоряджалися та керували діями інших, та особи, що безпосередньо вчинили злочин; а також учасники (тобто ті, які безпосередньо допомагали головним винним у вчиненні злочину). Окремо виділялися особи, що допомагали коштами для вчинення злочину, або ж намагалися усунути перешкоди, які могли виникнути під час його вчинення.

У злочині, вчиненому особами за попередньою згодою, було не тільки виділено призвідників (тобто організаторів), спілників, підмовників або підбурювачів та пособників – було також детально описана роль кожного із цих співучасників. До того ж, у цьому нормативному акті вже було законодавчо закріплено інститут причетності до злочину. Так, особами, причетними до злочину, визнавалися попустителі, переховувачі і недоносці (стаття 16) [15], тобто якраз ті особи, від діяння яких не залежало виконання об'єктивної сторони злочину.

Аналізуючи положення Укладання 1845, М.С. Таганцев зробив висновок, що «під зграєю розуміється злочинне співтовариство, складене декількома особами для вчинення цілого ряду злочинів однорідних або різнорідних», та виокремив ознаки, що відрізняють зграю від змови, а саме: 1) попередня згода декількох осіб на здійснення якого-небудь роду злочинів без попередньої визначеності окремих випадків; 2) наявність не менш трьох спілників; 3) мета складання зграї заборонена законом під страхом покарання [14, с. 638]. А також виділяв два види зграї. Перший вид – зграя, утворена для вчинення одного або декількох злочинів, визначених тільки в їхньому роді (тобто як, наприклад, створення злочинної групи, з метою вчинення одного або ряду злочинів проти власності громадян, як то: крадіжки або грабежі). Другий – зграя, утворена для вчинення одного або декількох конкретних злочинів.

Причому відмітною рисою зграї першого роду є попередня домовленість на вчинення злочину (злочинів), другого – організація злочинного співтовариства, тобто призначення головних осіб, розподіл діяльності між спілниками, поділ видобутку відповідно до відомих усім учасникам правил тощо. Ця умова організації відрізняє зграю другого роду від випадків вчинення злочину декількома особами, що змовилися.

Аналіз даних різновидів зграї, дає підстави дійти висновку, що за своєю суттю перший вид злочинного співтовариства – це вчинення злочину (кількох злочинів) за попередньою змовою групою осіб, а другий – має схожість з організованою групою, ознаки яких визначено відповідно ч. 2 та ч. 3 ст. 28 чинного КК України [16, с. 17].

У законі (Укладанні 1845 р.) безпосередньо передбачена мета утворення зграї: 1) для розбоїв, підпалів, виготовлення або провозу фальшивої монети, кредитних і інших державних паперів (ст. 224); 2) для крадіжок або шахрайства (ст. 225); 3) для протизаконного провозу підакцизних напоїв, для провозу контрабанди, здійснення забороненої торгівлі, для підкупу

чиновників або служителів якої-небудь частини керівництва (ст. 226) [10, с. 24]. За всі інші злочини, вчинені зграєю, відповідальність наставала за відповідною статтею.

Особливо хотілося б звернути увагу на положення, зазначене в Укладанні, про те, що відповідальність засновників зграї, на відміну від інших її учасників, наставала вже за саме її утворення, незалежно від того, чи вчинила створена ним зграя який-небудь злочин, чи ні. Тобто вже тоді правотворці усвідомлювали особливу суспільну небезпеку самого утворення злочинної групи, і необхідність не тільки боротьби з уже вчиненими нею злочинами, але і запобігання їхньої злочинної діяльності. Мабуть, саме ця обставина і є причиною внесення в кримінальний кодекс України 2001 року норми, що передбачає кримінальну відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 КК).

У цілому Укладання 1845 року стосовно питань співучасті містило стрижневі положення закону, що визначили основи даного інституту та мали велике значення для науки кримінального права, вплинули на конструювання кримінально-правових норм про співучастю у майбутньому.

Подальший розвиток інституту співучасті пов'язаний з однією з найбільших подій того часу, що значно уплинула на розвиток всіх сфер законодавства, в тому числі кримінального права – судової реформи 1864 р.

У цей період було зроблено поділ кримінального права на загальну й особливу частини. Остаточоно затверджуються чотири важливих принципи, що стосуються розуміння сутності злочинного діяння: немає злочину, не передбаченого законом; немає покарання, не передбаченого законом; притягнення до відповідальності може мати місце лише у випадку винності; презумпція невинності (обвинувачуваний стає винним лише на підставі вироку суду, доведеності провини). Затвердження цих принципів призвело до юридичної регламентації основ притягнення до кримінальної відповідальності, і, відповідно, з'явилося поняття складу злочину – як сукупності необхідних елементів для доказування обвинувачення. До них були віднесені: суб'єкт, об'єкт, протизаконне діяння і провинна. Суб'єктом злочину визнавалася осудна особа, що досягла 10 років. До 10 років – повна неосудність. З 10 до 14 – умовна осудність. Повна кримінальна відповідальність наставала з 21 року. Із цього віку могла бути застосована смертна кара [6, с. 98].

Відповідно до останнього видання Укладання 1845 р. було також встановлено форми умислу: навмисний і раптовий (або прямий і непрямий). Навмисні злочини, у свою чергу, поділялися на вчинені холоднокровно й у стані афекту. Крім того, виділялися форми необережності: важка, середня і легка, котрі тягли різні покарання.

Усі ці встановлення, хоча прямо і не стосувалися співучасті в злочині, однак у результаті закріпили концептуальні ідеї, що мають і донині відображення в сучасному кримінальному праві та відіграють основну роль не тільки для правильної кваліфікації злочинного діяння та призначення покарання, але і для визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті.

Можна констатувати, що на той час в теорії кримінального права існувало декілька точок зору на поняття та констrukцію співучасті.

Більш вагомими слід вважати визнання акцесорного (несамостійного) характеру співучасті та співучасті як самостійної форми злочинної діяльності, про які вже згадувалося вище.

У той час із цієї проблематики було видано низку наукових праць О.С. Жириєва, Г.Є. Колоколова, М.Д. Сергієвсько-го, В.Д. Спасовича, М.С. Таганцева, І.Я. Фойницького та ін.,

в яких була розвинена парадигма співучасті в злочині, доведена важливість існування цього інституту та сформулювали пропозиції щодо визначення форм співучасті, видів співучасників, забезпечення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в співучасті, тощо.

Наприклад, М.С. Таганцев, незважаючи на те, що вважав нахождення вчення про співучасть у хаотичному стані, звертав увагу на такі ознаки співучасті у злочині, як: спільність вчинення діяння; наявність у діяльності сумісно діючих осіб складу конкретного злочину; винність кожного з співучасників; єдність дій співучасників та їхня солідарна відповідальність «усіх за кожного та кожного за всіх» [17, с. 741–744]. Особливу увагу він приділяв пособництву та ексцесу виконавця. Указував на необхідність існування об'єктивного причинного зв'язку між діяльністю співучасника і злочинним результатом, наявності загальних умов суб'єктивної винності і, крім того, особливого спеціального моменту, що пов'язує співучасників у єдине ціле, а саме – угоди. Г.Є. Колоколов також відзначав важливість та складність теорії співучасті [18, с. 412].

Аналогічної думки дотримувався М.Д. Сергієвський. Він зосереджував увагу наукової спільноти не тільки на деяких об'єктивних та суб'єктивних ознаках співучасті, таких як причинний зв'язок між діяннями співучасників і результатом, що наступив та усвідомленням спільності дій учасників, а й на формах співучасті, видах співучасників та причетності до злочину (приховування, потурання, недонесення) [19, с. 112].

При формуванні кола співучасників О.С. Жиряєв особливо виділяв роль підбурювача, наполягаючи, що вже саме слово «підбурювач» налаштовує на його прямий намір спонукати іншого співучасника до вчинення умисного злочину і саме в цьому криється зміст його дії [20, с. 86].

В.Д. Спасович вважав, що співучасники, які спричинили злочинний результат, повинні відповідати за нього солідарно [21, с. 161].

Нагомість І.Я. Фойницький наголошував, що спільність вини співучасників – це лише голе та недоказане припущення, яке сконструйовано схоластичним шляхом і складається з численних презумпцій, якими так багата стара кримінально-правова доктрина [22, с. 23–28]. Виходячи з вчення про боротьбу з особистими факторами злочинності, він обґрунтовує відповідальність окремих співучасників як самостійну форму винності, поза відносинами одного співучасника до діяльності і відповідальності інших.

Значним досягненням у цьому напрямі стали норми про спільну злочинну діяльність, які містилися в Кримінальному укладенні 1903 року, в розробці тексту якого брали участь такі видатні науковці свого часу, як М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький, О.О. Жижиленко, М.А. Неклюдов та ін. Дане Укладення істотно спростило систему видів співучасників, визнаючи такими виконавця, підбурювача і пособника, а також уперше законодавчо визначало і закріпило поняття співучасті, такі як «діяння, учинене декількома особами, які погодились на його вчинення або, що діяли свідомо спільно» (ст. 51). Фактично, закон виділив кількісну і якісну ознаки, властиві співучасті в злочині, а також визначив одну з найважливіших, як на нашу думку, ознак співучасті – спільність вчинення діяння.

Однак незважаючи на певні плюси кримінального законодавства того часу, воно характеризувалося і певними недоліками. Так, у 1915 р. М.Д. Сергієвський зазначав: «Існуючі в науці того часу погляди на співучасть не відрізняються особливою ясністю; причина цього – відсутність у пануючій літературі визначеного принципу або початку, на якому можна було побудувати вчення про відповідальність багатьох осіб за один злочинний результат» [23, с. 320].

Висновки. Таким чином, основні принципи інституту співучасті були закладені досить давно. Згодом вони конкретизувалися, доповнювалися, однак внесок, зроблений у розглянутий історичний період по відношенню визначення поняття співучасті, його ознак, видів співучасників і форм співучасті, – незаперечний. Також слід відзначити, що вчення про співучасть наприкінці дев'ятнадцятого початку двадцятого століття було достатньо розроблене. Значна кількість його положень відповідали вимогам західноєвропейського рівня і могли б бути покладені в основу наступного реформування кримінального права.

Література:

1. Жаровська Г.П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького). К., 2004. 211 с.
2. Таганцев Н.С. Курс уголовного права. Часть общая. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1874. Кн. 1. Учение о преступлении. 284 с.
3. Институт соучастия в России и зарубежных странах. URL: <http://www.yriconsult.ru/statu/48-2010-08-06-17-24-42/54-2011-04-11-11-46-45.html>.
4. Хачатуров Р.Л. Источники права. Выпуск третий: учебное пособие. Тольятти: Изд-во ТолПи, 1997. 90 с. URL: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=838>.
5. Цветков Ю.А. Преступное сообщество (преступная организация): уголовно-правовой анализ: дисс... канд. юрид. наук. М., 2004. 224 с.
6. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дюктябрьский период / под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова]. М.: Юрид. лит., 1990. 480 с.
7. Тихомиров М.Н. Соборное уложение 1649 года: учеб. пособ. для высшей школы. М.: МГУ, 1961. 444 с.
8. Плужников А.В. Соучастие в преступлении (Проблема соучастия общего и специального субъекта): дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. М.: Российская правовая академия Министерства юстиции Российской Федерации, 2008. 153 с.
9. Екатерина П, имп. О величии России. М.: ЭКСМО, 2003. С. 72–156. URL: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793.
10. Клименко Н.Ю. Уголовно-правовые и криминологические признаки форм соучастия: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Саратов, 2002. 196 с.
11. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. М.: Юрид. лит., 1988. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. 432 с.
12. Спасович В.Д. Учебник уголовного права. СПб.: Тип. И. Огрызко, 1863. Т. 1. Вып. 2. 438 с.
13. Советское уголовное право. Часть Общая / под ред. В.Д. Меньшгина, Н.Д. Дурманова, П.С. Ромашкина. М., 1962 г. С. 201.
14. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. Издание Н.С. Таганцева. СПб.: Гос. тип., 1915. 1125 с.
15. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано Н.С. Таганцевым. СПб.: Государственная типография, 1899. 900 с.
16. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 11 лютого 2013 р.) / упоряд. В.І. Тютюгін. Х.: Право, 2013. 232 с.
17. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая: лекции. СПб., 1902. Т. 1. 932 с.
18. Колоколов Г.Е. Уголовное право: лекции. М.: Издание императорского ун-та, 1896. 685 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, А.А. Музика, В.О. Навроцький та ін.; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

20. Жиряев А.С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении. СПб.: Дирпт: Типография Г. Лаакманна, 1850. 270 с.
21. Спасович В.Д. Учебник уголовного права. СПб.: Тип. И. Огрызко, 1863. Т. 1. Вып. 2. 438 с.
22. Фойницкий И.Я. Уголовно-правовая доктрина о соучастии. Юридический вестник. 1891. Т. VII. Кн. I. 561 с.
23. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право: пособие к лекциям. Часть Общая. Петроград: Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1915. 396 с.

Абакумова Ю. В., Грозовский И. М. Становление учения о соучастии в истории уголовного права Украины в дореволюционный период

Аннотация. Статья посвящена исследованию института соучастия в историческом аспекте (конец XIX начало XX века). Проанализировано развитие в Украине соучастия как самостоятельного института уголовного права.

Ключевые слова: соучастие, преступная группа, банда, соисполнительство, соучастники, организатор, пособник, исполнитель, подстрекатель.

Abakumova Yu., Grozovsky I. Formation of the exercise of the course in the history of the criminal law of ukraine durvolutionary period

Summary. The article is devoted to the study of the institution of complicity in the historical aspect (the end of the XIX beginning of the XX century). The development of complicity in Ukraine as an independent institution of criminal law.

The Institute of Participation is one of the most complex in the theory of criminal law. Despite the fact that the development of this issue we meet in the time of Roman law, many of the problems with the responsibility of accomplices remain controversial, which causes discussion and creates some difficulties in qualifying complicity crimes, as well as to determine the limits of criminal liability and punishment.

Every criminal law concept is a reflection of existing social realities; therefore, it is expedient to begin studying its essence, forms and varieties from the moment of occurrence of these phenomena, taking into account all the features of specific criminal acts and general laws that operate in a concrete historical phase of the development of society. In our opinion, the study of issues of complicity should begin with the sociological and criminological analysis of this phenomenon, because as a status of legal norms, any social phenomenon can be acquired only after its criminological assessment, the determination of the determinants of origin and conditions of development. Therefore, considering the institution of complicity through the prism of criminological knowledge, it is appropriate to focus on the study of the historical aspect of its development, especially taking into account the benefit of historical experience, which contains a large number of conceptual ideas used by scientists in the field of criminal law for further improvement of the current legislation.

Key words: complicity, criminal group, gang, co-participation, accomplices, organizer, accomplice, performer, instigator.